

Г.І. Гримашевич,
кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет)

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ МОВНІ КОНТАКТИ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті зроблено аналіз наукової літератури, у якій порушено проблеми українсько-білоруських, зокрема полісько-білоруських, мовних контактів.

Серед актуальних питань мовознавчої науки одним із важливих є вивчення відношень між мовами, їх діалектами. Наукове розв'язання питання про міжмовні відношення вимагає опрацювати методологічну основу й теорію міжмовних контактів, без чого неможливо розкрити особливості інтерференції мов при контактах, результати мовних контактів при стиканні генетично споріднених мов.

Питання мовних контактів мають досить широке висвітлення в лінгвістичній літературі. У центрі уваги дослідників перебувають і розробка загальних принципів підходу до вивчення мовного контактування, і аналіз конкретних явищ взаємодії. Історичні взаємини мовних систем дуже різнопланові, і залучення нових матеріалів для їх вивчення сприяє нагромадженню фактів, допомагає виявляти закономірності змін у мові під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Для розробки проблем мовних контактів особливо цінними є дані діалектології. Особливості процесу діалектного контактування, його наслідки залежать від ступеня генетичної спорідненості взаємодіючих систем, від конкретних умов взаємодії, тривалості контакту.

Дослідження говорів різних мов показують, що специфічна лексика більшою чи меншою мірою виявляється майже в кожній діалектній зоні. Полісся також не є винятком, оскільки його говірки є архаїчними і займають маргінальне положення стосовно основних масивів білоруської та української мов. Оскільки поліські говірки належать до двох мовних ареалів (українського і білоруського), то вони своїми основними особливостями безпосередньо пов'язані з тими діалектними масивами, до яких вони прилягають. Тому серед лексичних елементів можна виділити такі, що відомі на всьому поліському ареалі та в ряді говірок, які не належать до Полісся.

Мета статті – проаналізувати наявні наукові розвідки, які стосуються проблем полісько-білоруських мовних взаємовпливів. Це зумовлено тим, що поліський континуум територіально поділено між трьома етносами (українським, білоруським та російським), хоча в генетичному і в мовному плані це регіон, який можна вважати неподільним, про що свідчить ряд сучасних діалектологічних досліджень та наукових праць з історії мови.

Проблема українсько-білоруських мовних зв'язків має свою історію. Найбільш розробленою в цьому напрямку є фонетика та морфологія, дещо менше – лексика. Порівняння різних виявів білоруської та української мов у II половині XX ст. (та й на початку XXI) було підпорядковане таким двом завданням: 1) розмежування українських та білоруських пам'яток (Л. Булаховський, Л. Гумецька, І. Огієнко, В. Аніченко, Журавський та ін.; 2) укладання білорусько-української міждіалектної межі (П. Бузук, В. Ганцов, Й. Тарнацький, В. Курашкевич, Т. Назарова, М. Никончук, Г. Шило, В. Корнієнко та ін.). Білоруські вчені також приділяли і приділяють увагу цій проблемі, про що свідчить діяльність Інституту мовознавства імені Якуба Коласа, силами якого було проведено ряд наукових симпозіумів, на яких розглядалися питання білоруських балтизмів, проблеми білорусько-українських лексичних ізоглос та ін., наслідком чого навіть став випуск ряду наукових праць, чи не найважливішою з яких, на нашу думку, є "Білорусько-українські ізолекси", у якій порушено ряд важливих питань, що стосуються білорусько-українських мовних взаємовпливів [1].

Крім цих проблем, важливою була і залишається проблема вивчення українсько-білоруських лексичних ізоглос з метою встановлення старожитніх (у тому числі й доісторичних) взаємовідносин мовних предків білорусів та українців, оскільки ні питання етногенезу цих двох народів, ні етимологічні дослідження їхніх мов не можуть обійтися без вивчення українсько-білоруських ізоглос, бо вивчення цих ізоглос має важливе значення для висвітлення походження слов'ян та праслов'янської мови. Важливо відзначити наукові праці М. Никончука, у яких він порушує проблеми перехідності говорів як форми мовного континууму [2], а також проблему правобережнополісько-білоруських лексичних ізоглос, зауважуючи, що найбільшу кількість зазначених ізоглос утворюють слова, які належать правобережнополіським говорам і всьому ареалові білоруської мови, а також правобережнополіські локалізми, тобто слова, що належать середньополіським українським і середньополіським білоруським говорам (поліській частині південно-західних білоруських говорів) і які можна віднести до давньої території розселення деревлян [3: 135-140]. Ми підтримуємо його думку, яка була актуальною кілька десятків років тому і такою ж залишається донині, про те, що дослідження українсько-білоруських фонетичних і граматичних ізоглос, збирання нової лексики поставили перед дослідниками завдання вивчити відношення поліської лексики до лексики суміжних і несуміжних білоруських говірок. Комплексне розв'язання проблеми українсько-білоруських мовних зв'язків, включаючи лексичний рівень, істотно впливає на конфігурацію ізоглос, які об'єднують або роз'єднують дві діалектні зони. Його висновки: 1) говори Правобережного Полісся зберегли багато лексичних рис, відсутніх у південних діалектних групах української мови; 2) білоруський вплив у правобережнополіських говорах хронологічно поділяється на два періоди: давній і новий; 3) природознавча діалектна лексика балтійського походження, на відміну від термінів матеріальної культури, відома тільки північним говорам української мови і збігається у своєму поширенні з ареалом гідронімів балтійського походження, трохи на північ; 4) група локальних лексико-семантичних явищ, відомих на півночі житомирського Полісся і на білоруській території до Прип'яті, можливо, співвідноситься з давнім діалектним членуванням деревлянсько-дреговицького масиву [4: 258-267]) є

вагомими й актуальними для сучасної науки, що підтверджується рядом нових розвідок у царині української та білоруської діалектології, матеріали з яких будуть представлені у наших майбутніх дослідженнях.

Т. Назарова ряд своїх праць також присвятила проблемі українсько-білоруських зв'язків на території Полісся, акцентуючи переважно увагу на проблемах фонетики та граматики [5; 6]. Українсько-білоруське поліське порубіжжя з погляду фонетичних та лексичних особливостей було в полі зору О.С. Білої [7] та А.А. Мойсієнка [8].

Як зауважує В. Варенич у колективній монографії "Беларуска-українські ізалекусы", у вирішенні проблеми українсько-білоруських лексичних паралелей особливе місце повинно відводитися Поліссю, яке, знаходячись на стику білоруської та української мовних територій, у сучасному стані являє собою периферійну зону стосовно кожної з них. Незважаючи на деяку етнолінгвістичну самостійність, Полісся все ж вважається перехідною зоною білорусько-українського мовного ареалу. Про встановлення білорусько-української ізолекси можна говорити в тому випадку, коли лексема, відома на Поліссі, повністю або частково охоплює білоруський та український мовний ареали і в той же час не має поширення на інших слов'янських територіях, особливо на суміжних, або зафіксована поодинокими випадками на обмеженій і несуміжній з досліджуваним ареалом слов'янської території. Як свідчить досвід сучасної компаративістики, саме лексичні ізоглоси відіграють важливу роль при вирішенні питань етногенезу та глотогенезу [1].

Проблема білорусько-українських мовних контактів, зокрема на території Полісся, була порушена і в працях білоруських учених: П.В. Стецька [9], Г.Я. Яшкіна [10], Т.С. Янкової [11]. Ще з кінця XIX ст. говори білоруського Полісся вважали або говорами української мови, або говорами, перехідними від білоруської до української мови. Але з виходом у світ Діалектологічного атласу білоруської мови учені змогли зробити висновок про те, що про єдиний масив поліських говорів на території Білорусі в генетичному чи в якомусь іншому плані говорити не можна, тому білоруські вчені виділяють дві групи говорів білоруського Полісся – західну, брестсько-пінську, і східну, мозирську. Нас цікавить саме остання, оскільки її говірки безпосередньо контактують з досліджуваними нами говірками українського Житомирського Полісся. Білоруські діалектологи розглядають цю групу говорів як складову частину південно-західного білоруського наріччя, яка, поряд з особливостями інших говорів цього наріччя, має ряд спільних ознак з українськими поліськими говірками, про що свідчить зафіксований і проаналізований нами матеріал з цієї території, який стосується номінації одягу та взуття і буде представлений у наступних наукових розвідках.

Як бачимо, проблема українсько-білоруських, а особливо полісько-білоруських контактів має свою історію. Перехідні говірки від української до білоруської мови, в тому числі й ті, що належать до українських середньополіських говірок, були неодноразово об'єктом вивчення у галузі фонетики (особливо слід відзначити праці Т. Назарової), а також лексики (дослідження М. Никончука). Але, як свідчать опрацьовані джерела та власні діалектологічні дослідження, остаточно розв'язаною вона не може бути, оскільки з кожним роком з'являються нові наукові розвідки у царині діалектології та історії мови, у яких порушуються ці питання. Перспективи дослідження вбачаємо у розпрацюванні теми середньополісько-білоруських мовних взаємовпливів на тлі номінації явищ традиційної матеріальної культури, зокрема одягу та взуття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Беларуска-українські ізалекусы. – Мінск, 1971. – 125 с.
2. Никончук Н.В. Переходность как форма языкового континуума // Совещание по вопросам диалектологии и истории языка (лингвогеография на современном этапе и проблемы межуровневого взаимодействия в истории языка). Тезисы докладов и сообщений. – Москва, 1984. – С. 83-86.
3. Никончук М.В. Правобережнополісько-білоруські лексичні ізоглоси // XIII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. – К., 1969. – С. 135-140.
4. Никончук М.В. Житомирськополісько-білоруські лексико-семантичні ізоглоси // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. – К., 1970. – С. 258-267.
5. Назарова Т.В. Просодичний рівень у реконструкції давнього діалектного членування ареалу української мови // XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 3-5.
6. Назарова Т.В. Інтерферентні ареали як об'єкт дослідження історичної діалектології // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. – К., 1970. – С. 15-28.
7. Біла О.С. Деякі голосні в зоні українсько-білоруських міждіалектних контактів // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. – К., 1970. – С. 245-258.
8. Мойсієнко А.А. Лексичні особливості говірки села Бурівки на Чернігівщині, перехідної від української мови до білоруської // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 43-44.
9. Сцяцко П.У. Словаутваральныя регіяналізмы беларускай мовы, агульныя з українак мовай // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 66-67.
10. Яшкін Г.Я. Аб беларуска-українак лексичних паралелях // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 85-86.
11. Янкова Т.С. Из спостережень над перехідними говірками між українською та білоруською мовами (за матеріалами фразеології) // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 382-388.

Гримашиевич Г.И. Украинско-белорусские языковые контакты как объект лингвистического исследования.

В статье осуществлен анализ научной литературы, в которой поднимаются проблемы украинско-белорусских, в частности полесско-белорусских, языковых контактов.

Grymashevych G.I. Ukrainian-Bilorussian language contacts as an object of linguistic research.

The article analyses scientific literature which touches upon the problems of Ukrainian-Bilorussian, Polis-Bilorussian particularly, language contacts.